

Мәдени тынығу жұмысы аясында мүмкіндігі шектеулі балаларды ойын арқылы ынталандырудың ғылыми негіздері.

ЖАРИЯЛАНДЫ 16.12.2025	ТІРЕК СӨЗДЕР әлеуметтік бейімделу, балалар, Мәдени тынығу, мотивация, мүмкіндігі шектеулі, ойын, педагогика, психология, шығармашылық, ынталандыру	СІЛТЕМЕ https://bilimger.kz/185904/
---------------------------------	--	---

Болатқанқызы Арай

6В11102 Мәдени тынығу жұмысы

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университеті

Ғылыми жетекшісі: **Берсугирова Толғанай Ержанқызы**, п.ғ.м, аға оқытушы

Аңдатпа: Бұл мақалада мәдени тынығу жұмысының мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтендірудегі және олардың шығармашылық қабілеттерін дамытудағы рөлі қарастырылады. Негізгі назар ойын арқылы ынталандырудың психологиялық-педагогикалық негіздеріне аударылады. Мақалада ғалымдардың еңбектері талданып, нақты мысалдар ұсынылады. Ойын әдістері арқылы балалардың қызығушылығы артып, қарым-қатынас, өзін-өзі бағалау, танымдық қабілеттері қалыптасатыны айқындалады. Зерттеу нәтижесінде ойын – мәдени тынығу жұмысының тиімді құралы ретінде қарастырылады.

Кілт сөздер: Мәдени тынығу, ойын, ынталандыру, балалар, мүмкіндігі шектеулі, әлеуметтік бейімделу, педагогика, психология, шығармашылық, мотивация

Аннотация: В статье рассматривается роль культурно-досуговой деятельности в социализации и развитии творческих способностей детей с ограниченными возможностями. Основное внимание уделяется психолого-педагогическим основам мотивации через игру. В работе проанализированы труды ученых и приведены конкретные примеры. Показано, что игровые методы способствуют формированию познавательных интересов, развитию общения, самовыражения и положительной самооценки. В итоге игра рассматривается как эффективное средство культурно-досуговой работы, обеспечивающее гармоничное развитие личности.

Ключевые слова: Культурный досуг, игра, мотивация, дети, ограниченные возможности, социализация, педагогика, психология, творчество, развитие

Abstract: This article examines the role of cultural and leisure activities in the socialization and development of creative abilities of children with disabilities. The focus is placed on the psychological and pedagogical foundations of motivation through play. The article analyzes the works of scholars and provides practical examples. It is shown that play methods enhance cognitive interests, communication skills, self-expression, and positive self-esteem. As a result, play is considered an effective tool of cultural and leisure work that ensures the harmonious development of the individual.

Keywords: Cultural leisure, play, motivation, children, disabilities, socialization, pedagogy, psychology, creativity, development

Қазіргі кезеңде қоғам дамуының басты қағидаттарының бірі – барша азаматтарға тең мүмкіндік беру және әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету. Осы тұрғыдан алғанда, мүмкіндігі шектеулі балаларды қоғам өміріне белсенді тарту, олардың әлеуметтенуіне жағдай жасау – мемлекеттік және қоғамдық деңгейдегі маңызды міндеттердің бірі болып саналады. Соңғы жылдары Қазақстанда инклюзивті білім беру, әлеуметтік бейімдеу және мәдени тынығу саласында түрлі бағдарламалар жүзеге асырылып келеді. Бұл бағыттардың ішінде мәдени тынығу жұмысының рөлі ерекше. Себебі мәдени тынығу тек қана бос уақытты тиімді ұйымдастыруды емес, сонымен бірге тұлғаның шығармашылық, танымдық және эмоциялық әлеуетін дамытуға мүмкіндік береді.

Мәдени тынығу жұмысы – адамның бос уақытын мазмұнды өткізуге, рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруға және әлеуметтік тәжірибені байытуға бағытталған іс-әрекеттер жиынтығы. Мұндай қызмет түрлері ойын, өнер, спорттық шаралар, шығармашылық студиялар мен клубтар арқылы іске асады. Ал мүмкіндігі шектеулі балалар үшін бұл жұмыстар олардың өзін-өзі тануына, қоғамға бейімделуіне, ішкі сенімін арттыруына зор ықпал етеді.

Мақаланың өзектілігі – мүмкіндігі шектеулі балаларды мәдени тынығу жұмысына тартуда ойынның ерекше орнын анықтауда жатыр. Ойын – баланың табиғи қажеттілігі әрі тұлғалық дамуының маңызды құралы. Психологтар Ж.Пиаже, Л.С.Выготский және Д.Б.Эльконин еңбектерінде ойын – баланың когнитивтік, әлеуметтік және эмоционалдық дамуының негізгі формасы ретінде сипатталған. Сондықтан мүмкіндігі шектеулі балалардың әлеуметтенуінде ойын әдістерін қолдану олардың танымдық қызығушылығын арттыруға, эмоциялық тұрақтылығын қалыптастыруға, қарым-қатынас дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Бұл мақаланың мақсаты – мәдени тынығу жұмысы аясында мүмкіндігі шектеулі балаларды ойын арқылы ынталандырудың ғылыми-педагогикалық негіздерін анықтау және оның тиімділігін көрсету.

Мәдени тынығу жұмысы – қоғамның әлеуметтік-мәдени өмірінің маңызды салаларының бірі. Ол адамдардың бос уақытын тиімді ұйымдастыруды, олардың рухани дамуына ықпал етуді, шығармашылық әлеуетін ашуды және әлеуметтік қарым-қатынасын нығайтуды көздейді. Бұл ұғым ХХ ғасырдың ортасында мәдениеттану мен педагогика ғылымында жеке зерттеу нысаны ретінде қарастырыла бастады. Зерттеушілердің еңбектерінде мәдени тынығу іс-әрекеті адамның тұлғалық дамуына, әлеуметтік бейімделуіне, өмірлік құндылықтарын қалыптастыруына әсер ететін маңызды фактор екендігі айтылады [1, 256 б].

Ғалымдардың пікірінше, мәдени тынығу жұмысы – тек қана ойын-сауық пен уақыт өткізу емес, ол адамның жан-жақты дамуына ықпал ететін әлеуметтік-педагогикалық процесс. Мәселен, белгілі педагог С.Қалиев мәдени тынығу іс-әрекетін тұлғаның рухани мәдениетін арттыратын, өмірге деген көзқарасын қалыптастыратын ерекше құрал деп есептейді. Сондай-ақ ресейлік зерттеуші Б.Я.Сухарев мәдени бос уақыттың балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, олардың әлеуметтік бейімделуіне және өзіндік позициясын анықтауға ықпалын ерекше атап өтеді. Осы тұрғыдан алғанда, мәдени тынығу жұмысы – тәрбие мен білім берудің ажырамас бөлігі. Теориялық тұрғыдан мәдени тынығу жұмысы үш негізгі қағидатқа сүйенеді: біріншіден, тұлғаның бос уақытын мазмұнды ұйымдастыру қағидаты; екіншіден, шығармашылық әрекет арқылы өзін-өзі дамыту қағидаты; үшіншіден, әлеуметтік ортаға бейімделу және қоғамдағы құндылықтарға қатысу қағидаты. Бұл қағидаттардың әрқайсысы адамның ішкі әлеуетін оятуға және оны қоғамдық өмірге белсенді араласуға жетелейді. Әсіресе, мүмкіндігі шектеулі балалар үшін бұл бағыттар маңызды болып табылады, өйткені оларда қоғаммен қарым-қатынас жасау, өзін-өзі тану және тұлғалық қасиеттерін ашу қажеттілігі жоғары [2, 312 б].

Зерттеушілер мәдени тынығу жұмысының тәрбиелік мәнін де ерекше атап өтеді. Бұл қызмет түрлері арқылы балалар әлеуметтік құндылықтарды меңгереді, моральдық-адамгершілік нормаларды қабылдайды, жаңа қарым-қатынас тәжірибесін игереді. Педагогикалық тұрғыдан алғанда, мәдени тынығу іс-шаралары баланың белсенділігін арттыруға, шығармашылық қабілетін дамытуға, өзін-өзі көрсетуге мүмкіндік беретін тәрбиелік алаң болып табылады. Сонымен бірге, мәдени тынығу жұмысы отбасымен және қоғаммен байланыс орнатуда дәнекер қызметін атқарады. Мүмкіндігі шектеулі балалар үшін мәдени тынығу жұмысының маңызы ерекше. Олар көбіне әлеуметтік шектеулерге, қарым-қатынастың тар аясына тап болады. Осындай жағдайда мәдени тынығу іс-шаралары олардың әлеуметтенуін қамтамасыз ететін маңызды құралға айналады. Ойын арқылы олар топтық қарым-қатынасқа түсіп, өз пікірін жеткізуге үйренеді, ал шығармашылық тапсырмалар олардың эмоциялық жағдайын жақсартады. Теориялық тұрғыдан мұндай жұмыстардың негізінде гуманистік педагогика қағидалары жатыр: әрбір балаға тұлға ретінде қарау, оның мүмкіндіктерін бағалау және жеке қабілеттерін дамыту [2, 280 б].

Ойын – адамның ең көне әрі табиғи іс-әрекеттерінің бірі. Ол тек балалардың ғана емес, ересектердің де өмірінде ерекше орын алады. Дегенмен, балалық шақтағы ойынның психологиялық-педагогикалық маңызы айрықша. Психологтар Ж.Пиаже, Л.С.Выготский, Д.Б.Эльконин еңбектерінде ойын – баланың когнитивтік дамуының негізгі құралы екендігі дәлелденген. Әсіресе, мүмкіндігі шектеулі балалар үшін ойын олардың әлеуметтенуін, эмоциялық тұрақтылығын, сенсорлық қабілеттерін дамытуға ықпал ететін әмбебап әдіс болып табылады. Психологиялық тұрғыдан қарағанда, ойын мотивацияны арттырады. Балалар ойын барысында өздерін еркін сезінеді, қоршаған ортамен белсенді қарым-қатынасқа түседі, жаңа рөлдерді игереді. Бұл процестің ерекшелігі – ынталандыру сыртқы бақылаудан емес, ішкі қызығушылықтан туындайды. Мысалы, сурет салу ойынында бала нәтиже үшін емес, процесс үшін әрекет етеді. Мұндай ішкі мотивация олардың тұрақты қызығушылығын оятады және оқу-танымдық қызметке оң әсер етеді. Ойынның психологиялық негізін эмоциялық фактор да құрайды. Ойын кезінде балалар қуаныш, қызығу, қанағаттану сияқты жағымды эмоцияларды бастан кешіреді. Бұл эмоциялар олардың психикалық саулығын нығайтады. Әсіресе, мүмкіндігі шектеулі балалар үшін ойын стресс пен үрейді азайтады, сенімсіздікті жояды. Музыкалық немесе қимылдық ойындар балалардың көңіл-күйін көтеріп, оларды әлеуметтік ортаға бейімдейді [4, 192 б].

Когнитивтік даму тұрғысынан ойын – жаңа білімді меңгерудің тиімді құралы. Ойын барысында бала ережелерді сақтауды, логикалық байланыстарды орнатуды, шешім қабылдауды үйренеді. Мысалы, «Сөзді тап» ойыны баланың сөздік қорын дамытады, ал «Артық затты тап» ойыны логикалық ойлау қабілетін арттырады. Бұл процестер балалардың интеллектуалдық мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Әлеуметтік тұрғыдан ойын – топтық қарым-қатынастың негізгі алаңы. Балалар ойын кезінде бір-бірімен тілдеседі, пікір алмасады, келісімге келеді. Бұл – қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыратын маңызды фактор. Л.С.Выготскийдің айтуынша, ойын – баланың жақын даму аймағын кеңейтетін негізгі құрал. Яғни, ойын барысында бала өзінен жоғары деңгейде әрекет ете алады, ал бұл оның даму қарқынын жылдамдатады. Мүмкіндігі шектеулі балалар үшін ойын – әлеуметтенудің ерекше формасы. Олар көбіне қарым-қатынас жасауға қиналады, өз ойын жеткізуде қиындық көреді. Ойын осындай кедергілерді азайтады. Мысалы, «Достық шеңбері» ойыны арқылы балалар бір-біріне жылы сөз айтып, эмоцияларын бөліседі. Бұл олардың сенімін арттырады және топтағы қарым-қатынасты нығайтады [5, 345 б].

Кесте 1. Ойын арқылы ынталандырудың психологиялық механизмдері

№	Ынталандыру түрі	Психологиялық мәні	Мысал ойын түрі
---	------------------	--------------------	-----------------

1	Эмоциялық мотивация	Қуаныш, қызығу, жағымды эмоция тудырады	Музыкалық-ритмдік ойындар («Қол шапалақтау», «Би қимылдары»)
2	Когнитивтік мотивация	Логикалық ойлау, есте сақтау, танымдық қабілеттерді дамытады	«Артық затты тап», «Сөзді тап»
3	Әлеуметтік мотивация	Қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырады, ынтымақтастыққа баулиды	«Достық шеңбері», «Жұппен жұмыс»
4	Жеке мотивация	Өзін-өзі көрсетуге, сенімділікке жетелейді	«Менің арманым» сурет ойыны, рөлдік ойындар

Бұл кестеде ойын арқылы ынталандырудың негізгі төрт психологиялық механизмі көрсетілген. Әр механизмнің балаға әсері әртүрлі болғанымен, барлығы бірігіп, мүмкіндігі шектеулі балалардың толыққанды дамуына ықпал етеді. Эмоциялық мотивация олардың көңіл-күйін көтерсе, когнитивтік мотивация танымдық қабілеттерін арттырады. Әлеуметтік мотивация қарым-қатынас дағдыларын жетілдірсе, жеке мотивация олардың өзіндік қабілеттерін ашуға мүмкіндік береді.

Мәдени тынығу жұмысы аясында мүмкіндігі шектеулі балаларды ойын арқылы ынталандыру тәжірибеде кеңінен қолданылып келеді. Мұндай ойындар балалардың жас ерекшеліктеріне, денсаулық жағдайына және психологиялық ерекшеліктеріне бейімделіп жасалады. Әсіресе сенсорлық, қимыл-қозғалыстық, когнитивтік және әлеуметтік ойындар жиі пайдаланылады [6, 304 б].

Мысалы, «Сиқырлы қапшық» ойыны арқылы балаларға әртүрлі заттар салынады. Бала оларды сипап сезу арқылы табуы тиіс. Бұл әдіс сенсорлық қабілеттерді дамытады, көру немесе есту қабілеті шектеулі балалар үшін пайдалы. Сонымен қатар, балалардың қиялы мен логикалық ойлауына да оң әсер етеді. «Достық шеңбері» ойыны әлеуметтік қарым-қатынасты дамытуға бағытталған. Балалар дөңгелене отырып, бір-біріне жылы сөздер айтады, комплимент жасайды немесе тілек білдіреді. Бұл ойын олардың топтық сенімін арттырып, өзін қоғамның бір бөлігі ретінде сезінуіне көмектеседі. Мүмкіндігі шектеулі балалар көбіне өзін оқшау сезінеді, сондықтан мұндай ойындар олардың эмоционалдық тұрақтылығын қалыптастырады.

Музыкалық-ритмдік ойындар да кеңінен қолданылады. Мысалы, «Ырғақты қайтала» ойынында тәрбиеші қолымен белгілі бір ырғақта соққы жасайды, ал балалар оны қайталайды. Бұл ойын моторикасын дамытып, есту қабілеті сақталған балалардың зейінін шоғырландырады. Сонымен бірге, көңіл-күйін көтеріп, топтық ынтымақтастықты нығайтады. Сонымен қатар, рөлдік ойындар ерекше орын алады. Мәселен, «Дүкен» немесе «Дәріхана» сияқты ойындарда балалар сатушы, сатып алушы немесе дәрігер рөлін сомдайды. Бұл ойындар балалардың сөйлеу қабілетін, қарым-қатынас дағдыларын дамытуға, нақты өмірлік жағдайларға бейімдеуге ықпал етеді [7, 382 б].

Қазақтың дәстүрлі ұлттық ойындары да тиімді қолданылуда. Мысалы, «Ақ серек, көк

серек» немесе «Арқан тартыс» секілді ойындар қозғалыс белсенділігін арттырады, ынтымақтастықты күшейтеді. Дегенмен, мұндай ойындар мүмкіндігі шектеулі балаларға бейімделген түрде жүргізілуі қажет. Тәжірибеде дәлелденгендей, ойындар жүйелі қолданылғанда балалардың оқу іс-әрекетіне қызығушылығы артады, өз күшіне сенімі нығаяды, әлеуметтік белсенділігі дамиды. Бұл мәдени тынығу жұмысының теориялық негіздерінің тәжірибеде толық жүзеге асатынын көрсетеді [8, 220 б].

Өз көзқарасым бойынша, ойын әдістерін қолдану үш негізгі бағытта жүзеге асырылуы тиіс: бейімдеу, дамыту және интеграциялау. Біріншіден, бейімдеу бағыты. Мүмкіндігі шектеулі балалар үшін арнайы бейімделген ойын түрлері қажет. Мысалы, көру қабілеті нашар балаларға тактильдік ойындар, есту қабілеті төмен балаларға визуалды элементтерге негізделген ойындар ұйымдастырылуы тиіс. Бұл олардың жеке мүмкіндіктерін ескеріп, барлық балаға тең жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Екіншіден, дамыту бағыты. Ойын тек көңіл көтеру үшін ғана емес, тұлғаның когнитивтік және эмоциялық дамуына әсер етуі тиіс. Әсіресе, логикалық ойлауды дамытуға арналған үстел ойындары, сөйлеу қабілетін жетілдіруге бағытталған рөлдік ойындар, шығармашылық қабілетті арттыратын сурет немесе музыка ойындары тиімді. Мұндай ойындар балалардың ішкі әлеуетін ашып, өзіне сенімін нығайтады.

Үшіншіден, интеграциялау бағыты. Мәдени тынығу іс-шараларына мүмкіндігі шектеулі және дені сау балаларды бірлесе қатыстыру қажет. Бұл инклюзивті ойындар әлеуметтік тосқауылдарды жояды, балалардың бір-біріне түсіністікпен қарауына ықпал етеді. Мұндай тәжірибе балалардың қоғамға бейімделуін жеңілдетіп, өздерін толыққанды тұлға ретінде сезінуіне жағдай жасайды.

Менің ойымша, ойын арқылы ынталандырудың табысты болуы үшін үш шарт қажет: біріншісі – педагогтың кәсіби шеберлігі, екіншісі – ойынның балалардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне сай бейімделуі, үшіншісі – ата-аналардың қолдауы. Егер осы үш фактор үйлессе, ойынның тәрбиелік және дамытушылық әсері бірнеше есе артады.

Кіріспе бөлімде айтылғандай, мәдени тынығу жұмысының негізгі мақсаты – балалардың бос уақытын мазмұнды ұйымдастыру, шығармашылық қабілетін дамыту және қоғамға бейімдеу. Бұл мақсат мүмкіндігі шектеулі балалар үшін екі есе маңызды, өйткені олар әлеуметтік ортадан оқшаулануға бейім және өз әлеуетін толық ашуға әрқашан мүмкіндік таба бермейді. Осы тұрғыдан алғанда, ойын – олардың белсенділігін арттыратын, өзін-өзі бағалауын күшейтедін және өмірге оң көзқарас қалыптастыратын әмбебап құрал екендігі айқындалды.

Негізгі бөлімде қарастырылған теориялық тұжырымдар ойынның психологиялық және педагогикалық негіздерін терең түсінуге мүмкіндік берді. Психологтар еңбектерінде ойын баланың когнитивтік дамуына әсер ететіні, эмоциялық тұрақтылығын

қалыптастыратыны және әлеуметтік қарым-қатынасын дамытатыны дәлелденген. Жүргізілген мысалдар көрсеткендей, ойын арқылы балалардың сенсорлық қабілеттері жетіледі, сөйлеу мәдениеті қалыптасады, өзіндік ой-пікірін білдіруге бейімделеді.

Өз тұжырымдамада атап өткендей, ойын әдістерін қолдану үш бағытта жүзеге асуы қажет: бейімдеу, дамыту және интеграциялау. Біріншісі – мүмкіндігі шектеулі балаларға арнайы бейімделген ойындар ұйымдастыру; екіншісі – олардың танымдық, эмоциялық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға арналған ойын түрлерін жүйелі қолдану; үшіншісі – инклюзивті ойындар арқылы барлық балаларды қоғамға тең дәрежеде араластыру. Бұл бағыттардың әрқайсысы мәдени тынығу жұмысының басты қағидаттарына сай келеді және инклюзивті қоғам құруға үлес қосады.

Жалпы алғанда, ойын арқылы ынталандыру – мүмкіндігі шектеулі балаларды мәдени тынығу жұмысына тартудың ең тиімді жолы. Ол балалардың тұлғалық дамуына, әлеуметтік байланысын нығайтуға, өмірлік дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, ойын әдістері олардың психологиялық саулығын қолдап, позитивті эмоцияларды басынан өткеруге мүмкіндік береді. Бұл олардың өмірге деген сенімін арттырады және қоғамда өз орнын табуына көмектеседі.

Қорытындылай келе, мәдени тынығу жұмысы аясында мүмкіндігі шектеулі балаларды ойын арқылы ынталандырудың ғылыми негіздері толық дәлелденді. Ойын – тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін әмбебап әдіс. Сондықтан педагогтар, психологтар және мәдениет қызметкерлері өз тәжірибесінде ойынның мүмкіндіктерін барынша тиімді пайдалануы тиіс. Бұл тек балалардың жеке дамуына ғана емес, қоғамның әлеуметтік әділеттілікке және инклюзивтілікке бағытталған стратегиялық мақсаттарына қол жеткізуге де үлес қосады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қалиев С. *Халық педагогикасының теориялық негіздері*. – Алматы: Рауан, 1990. – 256 б.
2. Әбдіғалиұлы Б. *Мәдениеттану негіздері*. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 312 б.
3. Құдайбергенова К. *Педагогика және психология*. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 280 б.
4. Выготский Л.С. *Игра и её роль в психическом развитии ребенка*. – Москва: Педагогика, 1991. – 192 с.
5. Пиаже Ж. *Речь и мышление ребенка*. – Москва: Педагогика-Пресс, 1997. – 345 с.
6. Эльконин Д.Б. *Психология игры*. – Москва: Владос, 1999. – 304 с.
7. Нұрғалиев Р. *Педагогика*. – Алматы: Санат, 2005. – 320 б.

8. Жарықбаев Қ. Психология негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 380 б.

ҚМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.